

IDENTIFICACIÓ DOCUMENTAL DE VENTALLOLS

ANTONI MARGARIT

Sant Cugat Sesgarrigues

Aquest estudi és un pas més en la tasca empresa en altres, presentats en anys anteriors, sobre el naixement i creixement de la "civitas Olerdulae", segons l'intent dels col.laboradors del comte Sunyer. Intent que no es reduí a fer el "reducte amurallat" manat construir pel dit comte (segons document del 991) i que, encimellat sobre el pas de l'antiga "calçada que va a Tarragona", manté viu el nom d'Olerdola, sinó que plantejaren una vida més humana, aprofitant l'emplaçament de la desapareguda Antistiana ibero-romana.

Aquest intent demanava atendre, a més dels aspectes militars indispensables per a la pròpia defensa, la distribució harmònica dels llocs de vida, aprofitant la terra productiva de la plana, i les seues de govern i de serveis comunitaris, segons els costums del seu temps.

IDENTIFICACIÓ DOCUMENTAL DE VENTALLOLS

Parlar de Ventallols és parlar d'un dels llocs discutits de la geografia medieval del Penedès. Els punts de vista que faciliten els diferents documents que l'anomenen són motiu d'interpretacions contradictòries a l'hora de determinar quina era la seva situació i realitat, i per tant quina deu ser l'actual identificació del lloc de Ventallols.

La lectura de documents provinents d'una sola font,⁽¹⁾ o una lectura superficial de documents amb aparent contradicció,⁽²⁾ ens porta a una simple contraposició d'hipòtesis, sense possibilitat de solventar l'enigma. Per aclarir quina fou la realitat, ens caldrà tenir en compte tots els documents coneguts, per harmonitzar-ne les fragmentàries parts de veritat que contenen.

Fins avui, tenim localitzats nou documents que parlen de Ventallols de manera directa i evident. Però coneixem una colla de documents que no podem pas marginar, per estar estretament lligats amb la realitat de Ventallols, ni que no l'anomenin o no ho facin amb aquest nom, ja que permeten entendre situacions de la història de Ventallols que poden ajudar a interpretar correctament el que volen dir els documents bàsics.

Un examen previ dels nou documents ens descobreix que les terres incloses sota la denominació de Ventallols, durant el segle XI, no pertanyen pas a la mateixa família, sinó a famílies ben diferenciades: els Castellvell, els Subirats i els Cervelló. Ja en el segle XII, també trobem terres de Ventallols en altres mans. Quant a monestirs amb interessos, és a dir, possessions a Ventallols, hi trobem St. Cugat del Vallès, Sta. Maria de Ripoll i St. Sebastià dels Gorgs, encara que l'últim no consta com a possessor, sinó com a possible receptor de propietat a Ventallols i realment possessor de terres frontereres, com també ho fou Sta. Creu de la Seu barcelonina. Aquesta disparitat demana una explicació, tota vegada que els documents són pràcticament coetanis.

L'explicació ens ve força planera, acceptant (com l'estudi dels documents ens anirà aclarint) que Ventallols no és únicament un alou, - sinó una subcomarca de l'Alt Penedès, força ben delimitada per confins geogràfics. Subcomarca emmarcada, a cercç, per l'antic camí de la Carrerada, derivació de la Via Narbonense en el coll de les Cabòries, que transita per la serra de la Granada, encreuant-se, en el coll de Sescarrigues, amb l'antiga Via Francisca; des del nus orogràfic, a ponent de dit coll, l'estrep de turons que formaven el Magrinyà de Sant Cugat Sescarrigues⁽³⁾ la tanca per ponent, baixant fins a Massalliga⁽⁴⁾ i Ferran, i queda closa per la part de migdia amb el torrent de Sant Marçal, que baixa de les proximitats del coll de les Cabòries, cosa que contribueix a la forma triangular que té la dita subcomarca.

Dintre de la subcomarca, hi ha partides de terres amb nom propi, que poden estar incloses en les descrites en alguns documents, augmentant la dificultat d'interpretació, sobretot si es tracta de partides properes als límits, com la de Massalliga, o que deuen el seu nom a característiques molt pròpies, com en el cas de «les Comparatas», ja que es presten a diversos plantejaments d'inclusió o exclusió en la genèrica Ventallols i fins i tot en les properes Gunyoles, o en altres demarcacions com Avinyonet.

Dintre d'aquesta subcomarca, s'hi aixecaven diverses torres, de les quals, deixant de banda l'avui desaparegut però ben recordat «columbari» de «La Torrota de Massalliga»⁽⁵⁾ i la que després fou castell de Ferran, que pròpiament quedava en els límits de la subcomarca, podem identificar: la convertida en la masia del Pont, en les partides properes a la divisòria amb les Gunyoles; l'actual Torre del Gall, coneguda en altre temps amb el nom de «Mas de les Garrigues» i que pertanyia al monestir de Santa Maria de Montserrat;⁽⁶⁾ l'actual masia de la Serra;⁽⁷⁾ la que s'aixecava on avui hi ha l'església parroquial de St. Cugat, amb importants restes arqueològiques i situada precisament a frec de l'antiga Via Francisca. Aquestes tres últimes, junt amb la que es convertí en l'actual Mascomtal, en altre temps «la casa del Comte»,⁽⁸⁾ dins de la vessant d'Avinyonet, formaren un sistema defensiu en l'encreuament de les dues vies romanes, la Via Augusta i la Carrerada, i el d'aquestes amb una tercera via també molt antiga, que pujava d'Avinyonet i es dirigia vers les proximitats de

«Torre Dela»,⁽⁹⁾ en forma de quadrat de 450 metres de costat, amb una torre en cada un dels vèrtexs, quedant els encreuaments dels dits camins dintre el sistema. La disposició de les quatre torres encarades unes amb les altres justifica el topònim de «Les Comparatas», segons el terme emprat per Ciceró: «ad eadem inter se comparisonem», que cal traduir per «en la mateixa posició respectiva»,⁽¹⁰⁾ topònim que trobem en alguns documents.⁽¹¹⁾

Les romanalles trobades prop de la torre més meridional del sistema de «Les Comparatas», així com la documentació de l'any 1493⁽¹²⁾ que ens assegura l'existència d'un antic hostel ja derrocat, fan creure que aquesta torre aixecada, com hem dit, a frec de la Via Francisca, és la veritable Torre de Ventallols, per l'evolució de l'arrel llatina «ventae locus» que li correspondria en l'antigor.

Les altres torres eren també possibles torres «a» Ventallols, per l'extensió que hom havia fet del nom. I fins la inclusió de Ferran, resulta comprensible, per la integració en un sol domini basat en la Torre de Ventallols, com va fer el fundador de la nissaga Cervelló, incloent-hi les diverses terres que comprà o adquirí en aquesta part del Penedès.⁽¹³⁾

Aquestes afirmacions necessiten ser contrastades amb les dades que podem obtenir en els diferents documents. L'estudi d'aquests, l'ordenarem d'acord amb la titularitat que ens ofereixen per a Ventallols, per cercar-hi la possible unitat de plantejament que puguin proporcionar-nos.

Començarem pel document de l'any 1041,⁽¹⁴⁾ on llegim que l'esposa de Guillem de Castellvell, Adalaedis, filla del difunt Ermemir, vengué a Ramon, fill d'ambdós, els aïlls de Castellvell a Ventallols i Vallmoll, situats a Olèrdola i Penedès. Com veurem en altres documents, almenys dos propietaris més parlen de possessions a Ventallols en els mateixos anys.

La menció que tenim del dit document no ens diu si en la propietat dels Amat de Castellvell a Ventallols hi havia una torre. Però altres documents coneguts, tot i no anomenar-nos Ventallols, poden parlar-nos d'aquesta propietat dels Amat i per ells valorar la seva proximitat a les torres conegudes. Així, en el

document de l'any 978,⁽¹⁵⁾ consta una hipoteca de terres de Dac feta per Amat, que podria quedar-se les terres, si en el termini fixat no li eren retornats els diners. Les confrontacions donades pel document i la locació en terme de «Cecunoles» ens permeten situar dites terres en la partida fronterera de la Masia, tocant per llevant i tramuntana a la Carrerada, sense excloure totalment la inclusió de la masia del Pont, una de les torres abans citades; són terres que per la seva situació «fronterera» poden atribuir-se al terme de les Gunyoles o al de Ventallols. Els dos protagonistes del document serien Dac, el senyor de Corbera, de qui sabem que tenia altres terres documentades, properes al Mascomtal, en la vessant d'Avinyonet, en el lloc anomenat les Quadres,⁽¹⁶⁾ i Amat, que hom coneix per l'Unifred dit Amat, pare de Guillem Amat de Castellvell.⁽¹⁷⁾

L'anterior transferència quedaria afermada en mans dels Castellvell, tota vegada que en documents dels anys 1158 i 1168, en descriure's una peça de terra a Sant Cugat Sesgarrigues, en la confrontació de tramuntana s'hi anomena l'alou de St. Cugat i de Ramon Amat; i en document de 1232,⁽¹⁹⁾ es parla d'una peça de terra a la Serra, sota el camí que va a Vilafranca, «entre Ramon Amat, Geralt Alamany i Puigclar i el camí de Vilafranca». S'hi manté, doncs, la propietat dels Amat i, segons dits documents, coincidiria amb propietats dels Cervelló. Potser convé recordar que de les quatre torres integrades en «les Comparatas», una porta el nom de Mas de la Serra, nom que cita l'últim dels documents; precisament avui hom l'anomena «la Serra».

Amb aquest primer pas de l'estudi documental, una cosa queda establerta: si els Castellvell podien parlar del seu alou de Ventallols, amb torre o sense, en realitat parlen d'un alou «a» Ventallols i no pas de l'alou de la Torre de Ventallols.

En el segon grup de documents, inclourem els que lliguen Ventallols amb la família de Geribert de Subirats. Els documents són dos: el testament d'Ermengarda, muller de Geribert, i el del seu fill Mir Geribert, el príncep d'Olèrdola.

El primer, de l'any 1030,⁽²⁰⁾ estableix sobre «ipsum alaude de Ventaloís» que la meitat sigui per a Guitardus Lub Santio, junt amb la torre i les cases,⁽²¹⁾ perquè la tinguin per vida ell i el seu fill, si Déu

n'hi donés, i l'altra meitat per a Sant Sebastià. Després de la mort de Guitard i del seu fill, que quedés per a Sant Sebastià.

En el document queda clar que, de complir-se la deixa testamentària, la propietat de Ventallols a fi de comptes aniria a parar en poder de Sant Sebastià, i que la propietat tenia una torre i cases i estava a Ventallols, però no ens diu pas que sigui l'alou de la Torre de Ventallols. Fins aquí, doncs, estem en situació similar a la de la propietat dels Castellvell. Però el document permet algunes anotacions interessants, com la que un dels marmessors anomenats, Geribertus Ugbertus, bé podia ser el fill d'Hug de Cervelló, el possible senyor de la Torre de Ventallols, a qui no s'hauria pas nomenat hereu de confiança, si hom volia discutir-li el seu dret a dita Torre. A més, el testament diu a Guitard Llop Sanç, que té la custòdia del castell de Subirats, que no entregui el castell a Mir, el seu fill, que n'ha de ser l'hereu, si aquest no li fa document d'entrega de l'alou de Ventallols.⁽²²⁾ Per tant, si l'alou de Ventallols estava realment en mans de la família Subirats i Mir complia el que disposava el testament, el dit alou ja no quedaria en mans de Mir, sinó de Guitard i del monestir de Sant Sebastià.

Per a la recta interpretació del testament l'Ermengarda, no podem passar per alt l'història de la família de Geribert, segons podem entrellucar dels testaments i altres documents que coneixem. L'any 1010, morí en l'expedició a Còrdova Adalbert, germà de Geribert, que en el seu testament proclamat a Sant Pere Molanta fa donació, entre altres coses, de la torre de Moja i el seu alou al monestir de Sant Cugat del Vallès.⁽²³⁾ Geribert protesta i reclama la propietat de dita torre de Moja i les altres deixes; mes el comte Ramon la reafirma en poder del monestir.⁽²⁴⁾ Pel juliol de l'any 1011, intervenen els jutges que confirmen la possessió de la torre a favor del monestir.⁽²⁵⁾ Pel març de 1013, en un nou document, els comtes Ramon i Ermessenda confirmen la propietat de Moja al monestir;⁽²⁶⁾ no podem oblidar que els dits comtes eren cunyats de Geribert. En document de setembre de 1013 referent a unes propietats d'un dels homes de Geribert en unes terres a Vidrà (zona en la qual es troba Moja) que confronten amb les terres discutides, aquestes encara es citen com a pertanyents a Geribert germà d'Uzalard vescomte i d'Ermengarda sa muller.⁽²⁷⁾ Al març de 1018, els Comtes, aprofitant la confirmació que fan per al

monestir de les propietats de Santa Oliva, hi afegixen encara l'alou de Moja, en un document firmat per una colla de magnats, entre altres el vescomte Odolard, Hug de Cervelló i el mateix Geribert de Subirats.⁽²⁸⁾ Amb tot, en el testament d'Ermengarda, datat l'any 1030, encara hi llegim: «concedeixo al fill Folc l'alou de Vidrà», que deu ser el de Moja, que no volia renunciar. El mateix Folc Geribert, l'any 1039, dóna a la Seu de Barcelona el castell de Ribes, que, tot i la donació establerta en vida del seu pare, encara retenien,⁽²⁹⁾ i Ermengarda, en el seu testament, encara en vol disposar.

Amb l'intent de comprovar si hom complí la deixa d'Ermengarda al monestir de Sant Sebastià, referent a Ventallols, hem resseguit la documentació de què disposem, sobre les diverses propietats localitzades dintre de la que en diem subcomarca de Ventallols. En cap punt la documentació al·ludeix a propietats de dit monestir, fora d'unes en la proximitat de Massalliga,⁽³⁰⁾ ja en ple segle XII, que corresponen a la deixa feta per Guillem Bernat l'any 1123.⁽³¹⁾

On realment trobem terres en poder d'Ermengarda, properes al nucli de les «Comparatas», és en la vessant d'Avinyonet, en la partida de les Quadres:⁽³²⁾ terres fàcilment segregades de les propietats del Comte, amb les quals confronten, i que estarien integrades en les possessions del Mas Comtal; terres, per altra part, que anys després estan en possessió del monestir de Sant Sebastià.⁽³³⁾

Això fa sospitar que la propietat que Ermengarda diu posseir a Ventallols pot ser precisament el Mas Comtal, mas que tal volta aspirava obtenir de sa cunyada i nebots els Comtes, per aconseguir una residència prop d'un dels nuclis urbans de la renaixent Olèrdola amb més prestigi en aquell temps. De ser així, sense una renúncia prèvia dels Comtes a la dita propietat, Mir, el fill d'Ermengarda, no podia pas complir la deixa manada per sa mare, a favor de Guitard Llop Sanç.

La sospita creix, en comprovar com mitjançant un document datat amb dia i mes, però no amb any, Geribert i Ermengarda entreguen unes terres a Geribert de la Pera, sense aclarir què dóna l'altre en permuta,⁽³⁴⁾ terres que dit Geribert de la Pera ha d'entregar al

Comte, perquè aquest autoritzi una permuta amb terres de l'Església a Vidrà. Aquestes terres de Vidrà, com ja hem dit, confrontaven amb les de la Torre de Moja i foren escripturades l'any 1013,⁽³⁵⁾ any en què el Comte reafirmà la titularitat de Moja per al monestir de Sant Cugat. En el document de la permuta de Geribert de la Pera, però, sense anomenar Moja, s'hi diu que en són titulars Geribert i Ermengarda. El document mal datat pot no ser gaire anterior a l'últim, si ens atenem als que hi intervenen.

El primer testimoni, el prevere Oliba «que anomenen» Eritmagnus, sabem que firma un document l'any 991, pren part amb Lupus, un altre dels testimonis, en la proclamació del testament d'Audesind l'any 1003 i escriu un document, l'any 1023, d'un Udalard parent dels de la Pera.⁽³⁶⁾ Quant a l'escrivent que el signa, el prevere Unifred, li coneixem documents anteriors a la data del de Vidrà, mentre que l'últim que se li coneix és de l'any 1018:⁽³⁷⁾ document que fa referència a unes terres de Tiana, d'un Giscafred, segurament el fill de Mocione i fàcilment cosí de Dispòpsia, la nora de Geribert, que, anys després, Mir Geribert vol presentar com a testimoni en el plet de Calders.⁽³⁸⁾ Aquestes persones, totes elles, estan molt vinculades als Subirats, i tindran un castlà fill de Llop.

En el document de Vidrà, hom diu que el Comte rebé un alou en terme d'Avinyonet, als Gorgs; aquest altre document que comentem, el mal datat, també parla de terres d'Avinyonet, i les determina amb unes confrontacions de les quals sols ens concreta les de llevant com a tals, amb terres de Mager, el senyor del castell d'Avinyonet; mes les altres, tot i donar uns noms, no aclareix amb quina posició concreta es corresponen, com intentant no aclarir massa. A més, per ser aquesta una terra segregada de la que Geribert i Ermengarda tenien prop dels Gorgs, hi cabia la possibilitat d'obtenir de la Comtessa que els la cedís de nou o que la poguessin obtenir per al naixent monestir de Sant Sebastià, en ser Ermengarda cunyada d'aquella. Però Ermessenda no caigué en la trampa: la retingué i, després de la mort d'Ermengarda, en féu entrega a la Seu de Barcelona.⁽³⁹⁾

Amb aquesta visió treta de l'estudi dels documents, cal analitzar l'altre document dels Subirats: el testament de Mir Geribert escrit l'any 1054,⁽⁴⁰⁾ és a dir, abans de la sotmissió del

Príncep al Comte de Barcelona, que tingué lloc l'any 1059. En ell, Mir disposa plenament de la propietat de Ventallols, que, segons la documentació anterior, havia d'estar en altres mans. El to del document, imposant a la seva filla Adelaida, a qui dona «ipsum alaudem cum ipsa turre de Ventallols», la condició que «reclami tots els drets que pugui esbrinar o exigir, pertocants a Miró»,⁽⁴¹⁾ i si ella no ho volgués fer, que «retornés la predita torre i el predit alou de Ventallols»⁽⁴²⁾ al seu fill que posseïa el castell de Sant Martí», indica «dificultats serioses».

En aquest document no es diu que el nom de la torre sigui Ventallols: més aviat s'hi diu que l'alou que ells anomenen «l'alou de Ventallols» té una torre. Ja diguérem que a Ventallols subcomarca hi havia més d'una propietat i més d'una torre: el document no contradiu pas aquesta afirmació. El que sí que s'endevina en el to del document és que els drets de Mir sobre dit alou i torre estan en entredit. Amb altres paraules: algú retenia l'alou i la torre, i aquest algú (que no seria el castlà de Subirats que seguia tenint la confiança dels Subirats) era prou potent per oposar-se a qui, en aquell temps, es titulava Príncep d'Olèrdola i pretenia discutir la mateixa autoritat del Comte. Aquest algú bé podria ser Bonfill Bonuç, el fill de Bonuç Eldric i per tant nebot del gran senescal Amat Eldric, que, segons sembla, tindria cura del Mas Comtal⁽⁴³⁾ com a masover o «vicari» del Comte, com després trobem que ho fa el seu fill Berenguer Bonfill, que en el seu testament de 1127⁽⁴⁴⁾ ho diu,⁽⁴⁵⁾ i de qui provenia el llinatge Vilafranca.⁽⁴⁶⁾ Qui sap si aquesta fou una de les raons que portaren el Príncep a calar foc a la casa de l'Amat Eldric l'any 1055.⁽⁴⁷⁾

De tot això, podem concloure que els documents dels Subirats semblen lligar el nom de Ventallols amb les propietats del Comte al Mas Comtal, i per tant Ventallols, o era Mas Comtal o estava molt proper al dit Mas.

Queda, però, la possibilitat que les pretensions dels Subirats anessin dirigides a una altra de les torres que formaven les «Comparatas», la més occidental, després coneguda amb el nom de Mas de les Garrigues i avui amb el de Torre del Gall, que tenim indicis que havia estat possessió de l'Ermenard,⁽⁴⁸⁾ el qual ens caldrà identificar amb un dels germans «marquesos», residents a Subirats l'any 917.⁽⁴⁹⁾

En un i altre cas, creiem poder dir, com ho dèiem dels Castellvell, que la família Subirats, quan parlen del seu alou a Ventallols, en realitat parlen d'un alou «a» Ventallols i no pas de l'alou de la Torre de Ventallols.

En el tercer grup de documents que citen Ventallols, hi posarem els que acrediten les possessions dels Cervelló en tal lloc. Els dits documents són quatre: en primer, de l'any 1018:⁽⁵⁰⁾ Hug de Cervelló dóna al seu fill Bonfill, el primer hereu, les propietats que té a Ventallols, amb aquesta afirmació: «la meua torre anomenada Ventallols»,⁽⁵¹⁾ i amb ella dóna l'alou que pertany a aquesta torre, aclarint-nos el dit document que considera com a tal el que té dintre el terme d'Olièrdola.⁽⁵²⁾

Segons aquest document, per Hug de Cervelló, l'alou de Ventallols comprendria també les possessions que tenia a la Vallmoll i a les proximitats de la Granada, per la unificació que feia, en un sol alou, de tot el que posseïa en el terme d'Olièrdola i que el seu sogre, el vicari Ènec dit Bonfill, havia comprat.⁽⁵³⁾

Convé remarcar com Hug ens diu que la «torre s'anomena Ventallols», cosa que no havíem trobat en els documents estudiats fins ara. Per tant, la Torre de Ventallols haurà d'ésser, almenys en algun temps, possessió dels Cervelló: tot altre possible propietari l'ha d'haver transferit a ells o obtingut dels dits Cervelló. Per això, si com algú pretén,⁽⁵⁴⁾ l'any 1030 els Subirats haguessin estat els amos de Ventallols, l'haurien posseït després dels Cervelló. Dels dos documents dels Cervelló citats fins aquí, més aviat s'endevina la voluntat que tenien d'ampliar la seva presència a Ventallols i rodalia, tot i que, en una permuta amb els monjos de Sant Cugat,⁽⁵⁵⁾ cedeixen a aquests l'alou de Torres Beces, augmentat amb el que tenia de les torres dels difunts Ermenard i Provitz i de l'alou de Dac.

L'alou de Dac, per les terres que quedaren en mans dels seus, l'identificàrem en les proximitats del Mas Comtal, en la vessant d'Avinyonet, però les terres d'Ermenard i de Provitz no podem fins ara acreditar documentalment quines foren; sí, però, trobem en diversos documents terres d'Ermenard a ponent de Sant Cugat Sescarrigues;⁽⁵⁶⁾ per això apuntàvem la possibilitat d'ésser Ermenard el Senyor de la més occidental de les «Comparatas». La part que Ènec Bonfill adquirí d'aquesta propietat d'Ermenard i

que després entregà al monestir de Sant Cugat, delimitada per llevant per l'antic camí de la Via Francisca, sembla que fou l'origen de Sant Cugat Sescarrigues, però sense comprendre originàriament la Torre de Ventallols (n'estaria separat pel dit camí) i arribant per part de migjorn a l'altre camí, que aquí rebé el nom del Camí del Pou. Camí que pujant de la fondalada d'Avinyonet, anava vers Torre Dela, és a dir l'actual Vilafranca. Aquesta propietat del monestir rebrà, temps a venir, el nom de l'alou de Sant Cugat Sescarrigues,⁽⁵⁷⁾ per haver-se edificat una capella en honor del dit sant en la part de ponent de la Via Francisca, on els monjos tenien l'hostal que perduraria una colla de segles.⁽⁵⁸⁾

El segon document corresponent als Cervelló és de l'any 1075,⁽⁵⁹⁾ firmat per Pere Ramon, fill de Ramon i de Guisia, com ell mateix ens diu, i monjo de Sant Cugat, monestir al qual fa donació del seu alou «propium, legitime francum», que té per herència o donació dels seus pares. Pere és nét de Gerbert, un dels fills d'Hug de Cervelló. A Gerbert i a son germà Humbert, Hug els havia deixat algunes propietats en indivís.⁽⁶⁰⁾ En morir sense descendència el primer hereu d'Hug, l'anomenat Bonfill, alguna de les coses que li havien estat assignades passà als dos germans, mentre la titularitat d'hereu passà al segon hereu, Alemany.

Ventallols quedà en mans dels dos germans Gerbert i Humbert, que es repartiren les possessions del Penedès per disposar-ne amb independència.

Pere Ramon, en descriure'ns el seu alou, diu que consta de «tres masos, amb cases i magatzems i amb una torre, terres i vinyes, treballades i ermes, amb tots els arbres que hi ha, fructífers i també infructífers (fructuosus necne infructuosus), prats i pastures, o millor (seu) amb les meves cases que tinc prop de l'església de Sant Cugat Sescarrigues».⁽⁶¹⁾ I afegeix més endavant: «tot el que hem dit, està en el comtat de Barcelona, en el terme d'Olièdola o si vols (vel) en el Penedès, en el lloc anomenat Sant Cugat Sescarrigues, o millor (sive) Ventallols i també (necne) a les Comparatas».⁽⁶²⁾

Amb el seu document, Pere Ramon, que és un dels escriptors de documents del monestir de Sant Cugat, ens dóna una identificació acurada de la seva propietat: ens ha dit tenir-hi una

torre, a tocar de l'església de Sant Cugat, església que dóna nom al lloc, conegut també per Ventallols i les Comparatas. Recordem el que s'ha dit de la situació possible d'una esglésiola dedicada a Sant Cugat, enfront de la torre, a l'altra banda del camí, l'antiga Via Francisca.⁽⁶³⁾

La divisió de les propietats de Ventallols entre Humbert i Gerbert queda confirmada per les donacions que fan Humbert Gerbert, oncle de Pere Ramon, l'any 1089,⁽⁶⁴⁾ i Estefania, també tia de Pere Ramon, amb escriptura reparada l'any 1141.⁽⁶⁵⁾ Precisament en les confrontacions d'aquesta última, s'anomena l'alou de la Torre, que bé podria ser la de Ventallols.

Humbert fill d'Hug, primer ardiaca i després bisbe de Barcelona, és qui ens proporciona el tercer dels documents de la família Cervelló on es parla de Ventallols: ens referim al seu testament.⁽⁶⁶⁾ Per millor entendre la seva manera d'expressar-se, abans d'estudiar el dit document, val la pena de recordar la inclusió en una sola propietat, que Hug anomenava Ventallols, de terres no incloses en la petita sub-comarca, i menys en l'originari alou de la Torre de Ventallols. En la part assignada a Humbert, hi ha inclosa una important extensió de l'altra subcomarca de l'Alt Penedès, anomenada en aquell temps la Vallmoll.⁽⁶⁷⁾ Això ajuda a entreveure unes possibles imprecisions en la terminologia emprada pels primers Cervelló, pels quals, d'acord amb l'expressió d'Hug, les seves propietats al Penedès genèricament eren Ventallols, mentre la versió normal de la toponímia marcava una diferenciació entre el que realment era Ventallols i el que corresponia a una altra denominació, encara que, com diguérem, el nom de la Torre de Ventallols es fes extensiu a la subcomarca presidida per dita Torre: així ho feren els Castellvell en el seu document ja citat.⁽¹⁴⁾ Com veurem, el mateix Humbert s'enfronta amb la vaguetat que li ocasiona el terme Ventallols, emprat segons la praxi de la seva família.

La referència als documents dels Castellvell pot ajudar al plantejament previ per a l'adequada interpretació dels documents dels Cervelló, tota vegada que les propietats que ells distingeixen amb els dos topònims adequats de Ventallols i Vallmoll es troben confinant a llevant i ponent amb les propietats dels Cervelló al

Penedès, anomenades com sabem, per Hug, com a Ventallols; la terra que els Castellvell en diuen Ventallols, ja la identificarem a llevant de Sant Cugat Sescarrigues, prop de la Masia de la Serra, mentre que l'anomenada per ells Vallmoll correspon a Porroig⁽⁶⁸⁾ i confinava a ponent amb les terres dels Cervelló.⁽⁶⁹⁾

El testament del bisbe Humbert⁽⁷⁰⁾ és de l'any 1085 i ens dóna la possibilitat de comprovar algunes de les suposicions fetes al llarg del nostre estudi. En parlar de l'església de Sant Pere Molanta que, amb la benevolència del bisbe de Girona, deixa al seu nebot Guerau Alemany, ens fa notar l'existència d'una petita torre⁽⁷¹⁾ i la confia a l'altre nebot, Ramon Geribert, que en tindrà la meitat mentre visqui; aquest Ramon deu ser el pare de Pere Ramon, el monjo de Sant Cugat. Més avall ens parla de Ventallols⁽⁷²⁾ que anomena dos cops, aclarint-nos cada vegada que es tracta del «Ventallols anomenat Ferran». Amb aquesta precisió, ens deixa entendre que, per ell, dir Ventallols és anomenar quelcom poc concret que cal determinar, a diferència de l'expressió tant concreta per son pare, Hug, per qui Ventallols era el nom d'una torre que determinava tota la propietat.⁽⁷³⁾ En el testament d'Humbert, hi veiem la mateixa preocupació que demostrava Pere Ramon de voler determinar «quin» Ventallols és l'objectiu del seu document: mentre Humbert tindrà el recurs del nom d'una torre, Ferran, que li permet concretar el centre de govern del seu Ventallols, Pere Ramon no pogué utilitzar el nom de la seva torre com a determinant, per ser el mateix «Ventallols» que origina la confusió; per això ha de recórrer als noms explicatius de la situació de la seva torre, és a dir: les «Comparatas» i junt a l'església de Sant Cugat Sescarrigues.⁽⁵⁷⁾

El sentit genèric que té Ventallols per Humbert es palesa en la segregació que fa del mas que havia estat de Guadamir, i que per tant admetia incorporat a Ventallols, tot i que aquest mas el trobem documentat com a pertanyent a la demarcació de les Gunyoles.⁽⁷⁴⁾ Com ens diu el testament, aquest mas, no el deixà al nebot Guerau, sinó que volgué que fos entregat a l'Església de Barcelona, quan acabés l'usdefruit establert per a la seva muller Dalmidiana, amb qui el trobem casat ja, abans de ser bisbe.⁽⁷⁵⁾ El destí marcat al mas de Guadamir junt amb la documentació referent al mateix, abans al·ludida, ens permet plantejar-nos la possible coincidència de dit

mas i la Masia del Pont. Uns documents de 1158 i 1168,⁽⁷⁶⁾ ens ajuden en aquesta identificació, permetent-nos entreveure l'origen del seu nom actual, per la deformació del de «Mas d'en Pons», que tindria al segle XII; aquests documents fan referència a una part del que podia haver estat el mas de Guadamir esmentat pel bisbe Humbert, i que segons hi consta pertany a l'església de Barcelona. La part motiu dels dits documents és la confrontant amb la propietat dels Castellvell.⁽⁷⁷⁾ Això podria donar-nos un dels límits del que fou en principi l'alou de la Torre de Ventallols, per la part de llevant: límit marcat pel torrent del Pont i les terres dels Castellvell.

A partir de la segregació de la Torre de Ventallols del que continuaria essent la propietat dels Cervelló, ara amb centre a Ferran, i la integració de dita Torre a la propietat del monestir de Sant Cugat del Vallès, centrada en la capella de Sant Cugat Sessgarrigues, es produeix una renovació de la toponímia local, amb una limitació progressiva i marginant del nom de «Ventallols», fins a causar la seva total desaparició. Així ho comprovarem en els documents posteriors que volem comentar.

El primer d'aquests documents és un altre de la família Cervelló de l'any 1143,⁽⁷⁸⁾ pel qual Guerau Alemany confirma Pere Oliva i son germà Arnau Oliva⁽⁷⁹⁾ en la possessió d'una vinya plantada pels seus pares, en l'alou de dit Guerau «que està...en els termes del castell d'Olèrdola, és a dir a Sant Cugat Sessgarrigues»;⁽⁸⁰⁾ i nosaltres sabem pel testament del seu oncle, el bisbe Humbert, que l'alou de Guerau al Penedès és el que ell anomenava «la Ventallols que en diuen Ferran», és a dir, la part de Ventallols que, centrada a Ferran, li quedà després de segregar-ne la Torre i terres i cases reservades com a alou propi de Geribert i els seus; amb tot, l'alou de Guerau arriba prop de Sant Cugat Sessgarrigues.

Per les confrontacions sabem com la dita vinya confinava a cerc amb l'alou de Sant Cugat Sessgarrigues, és a dir, l'alou del monestir del Vallès, i que es trobava a ponent del camí de Massalliga, per tant de l'antiga Via Francisca, i a llevant d'un camí que, anys després, hom en dirà el camí de Marina, per ser el que unia la costa amb el camí que anava de Vilafranca a Martorell passant pel coll de Sessgarrigues. Aquestes dades permeten

localitzar suficientment les dites terres en la partida de la Plana, on avui hi ha les pagesies de cal Martí i la Caseta. En la confrontació de migjorn és on el document anomena l'alou de Ventallols,⁽⁸¹⁾ del qual la vinya havia de formar part, per ser, com ja diguérem, el nom genèric de la propietat de Guerau de Cervelló al Penedès. En document de 1669, unes terres en el mateix lloc reben el nom de Camp de l'Alou.

Pere Maiol i la seva muller Ermessenda atorguen testament l'any 1147,⁽⁸²⁾ i en ell anomenen una colla de petites propietats, repartidores entre els seus, moltes d'elles en les proximitats de Sant Cugat Sescarrigues, com la que donaren a aquesta església a «les Comparatas», i el Mas de Massalliga que tenen per Sant Sebastià, que, com en altre lloc diguérem, correspondria a la deixa feta per Guillem Bernat l'any 1123,⁽⁸³⁾ i l'alou i vinyes i cases que tenen a Sant Cugat Sescarrigues, per deixa d'Arnau Miró de Tamarit, que possiblement era un descendent de Bernat de Claramunt, i les terres que tenen pel monestir de Sant Cugat a frec del poble de Sant Cugat Sescarrigues, i les terres que tenen plantades en l'alou de Deodat⁽⁸⁴⁾ prop de dit poble, i el mas de Ventallols que tenen per Santa Maria de Ripoll, etc.

Heus ací una nova versió sobre la titularitat de Ventallols, de la qual no ens ha estat possible fins avui aclarir-ne cap altra dada convincent en la documentació coneguda. Sols un petit indici ens obre camí, en el testament d'un Ramon Ramon atorgat l'any 1078,⁽⁸⁵⁾ que deixa diferents coses al monestir de Ripoll, entre altres, «dues mojudes de vinya prop de la Granada». Aquest Ramon Ramon ¿seria un germà de Pere Ramon? I la Granada citada ¿és la del Penedès o la del Pla de Barcelona? Haurem de reconèixer que fins aquí sols tenim uns interrogants. Interrogants als quals cal afegir-ne un altre sobre la identitat del matrimoni Pere Maiol i Ermessenda: aquesta podria ser la germana d'Humbert Gerbert, anomenada per ell en el seu testament⁽⁸⁶⁾ quan diu, «...si el meu fill Ramon morís, que quedi per a la seva germana Ermessenda i el seu marit...», cosa que ens aclariria la seva actuació com a feudataris de les propietats dels seus parents, segons costum de l'època.

El testament de Pere Maiol, en establir distinció entre Ventallols i Massalliga, on diu ternir-hi habitacle,⁽⁸⁷⁾ ajuda a pensar que és del tot inadmissible la coincidència, establerta per algú,

entre la Torre de Ventallols i la Torrota de Massalliga:⁽⁸⁸⁾ coincidència no insinuada en el més mínim en cap dels documents coneguts.

En la documentació posterior que coneixem dels dominis dels Cervelló al Penedès, no hi hem trobat el nom de Ventallols, ni per a la totalitat de les terres, com ho feia Hug, ni en el desglossament de partides diverses. Seguint la iniciativa del Bisbe Humbert, genèricament, Ventallols quedà substituït per Ferran, nom més acomodat a la realitat dels dominis dels Cervelló, que ja no tenien la Torre de Ventallols en son poder, torre tal volta reduïda a record, per la destrucció que possiblement sofrí en els ràtzies dels almoràvits, a principi del segle dotze, amb la subsegüent integració de les seves despulles en la reedificació de l'església i poble de Sant Cugat Sescarrigues.

I crida l'atenció l'absència de Ventallols en el desglossament de partides conegut gràcies a la documentació referent a un plet⁽⁸⁹⁾ i a la descripció de les propietats del monestir de Santes Creus⁽⁹⁰⁾ al Penedès, per haver donat els Cervelló a dit monestir les seves propietats de Ferran, exceptuant-ne unes deixes fetes a Sant Cugat del Vallès i a Sant Pere de les Puellas. Precisament aquestes deixes als dos monestirs benets foren motiu de plet entre Santes Creus i Sant Cugat⁽⁹¹⁾ i posteriorment entre la parròquia de Sant Cugat Sescarrigues i la Canonja de Barcelona, per l'any 1817; aquesta documentació ha permès localitzar de nou les terres dels Cervelló, en la partida de la Plana, prop de l'actual Cementiri.

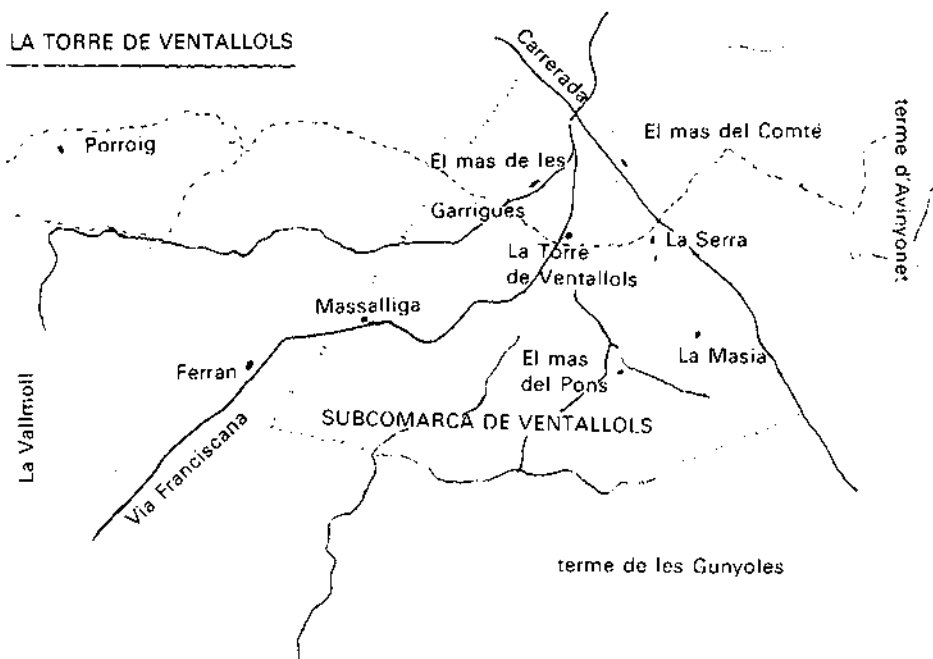
Si pels Cervelló Ventallols era un nom passat a la història, no ho era per tots els que vivien a Sant Cugat Sescarrigues, com ho demostra l'últim dels documents que ens en parla.⁽⁹³⁾

El dit document està datat el 8 de maig de l'any 1666, i fa referència a una venda feta per Baptista Guilera a Pere Guifreu, ambdós de Sant Cugat Sescarrigues. Entre altres coses, li ven «tota aquella peça de terra campa... en el terme de Sant Cugat Sescarrigues, a la partida de la Plana de Ventallols». Una vegada més, els documents al·ludeixen la Partida de la Plana, que ara ens diuen que és la de Ventallols. Les confrontacions donades en el document són totalment identificables, no sols per la documentació extensíssima existent en l'arxiu parroquial, sinó també

per ser bona part present en la memòria viva de la gent del poble. Així, quan diu «a llevant honors de Miquel Solà, rajoler de dit lloc, en part mitjançant un camí de Ferran a Sant Cugat», veiem com encara no ha desaparegut del poble el cognom Solà de l'antic rajoler, i hom recorda les seves terres prop del coll de l'Albi, on s'aixeca la creu del Padró, situada prop l'antiga Via Francisca per on hom anava a Ferran.

A migdia i a ponent anomena terres del venedor, i a tramuntana terres de «Guilera pagès de dit lloc, dit el Pobill», nom que segons la documentació de l'Arxiu Parroquial corresponia als qui després foren Cal Paretas, heretat no fa gaire desmembrada, que encapçalava la partida de la Plana, a frec del vell camí del Pou. Les terres escripturades en la venda coincideixen amb les de llevant de l'actual pagesia de cal Martí.

Segons aquest document, la Plana de Vetallols és la plana que s'estén des de la petita carena per on discorria la Via Francisca, baixant de la torre i cases bastides on avui hi ha Sant Cugat, vers ponent, per on l'emmarcava el baixant d'aigües anomenat avui la Rasa de la Torre, i en altre temps «el torrent de Sant Cugat».⁽⁹⁴⁾

De les torres identificades en les proximitats de la Plana de Ventallols, les quatre anomenades «les Comparatas» són les més properes. De les quatre, Mascomtal, l'antic Mas del Comte, n'és la més allunyada. També queda força allunyada el mas de la Serra o, com avui hom li diu, la Serra Vella. La Torre del Gall, l'antic Mas de les Garrigues, n'està separada per la rasa de la Torre que baixa del coll de Sessgarrigues. La que ocupava el lloc de l'actual església de Sant Cugat és la que geogràficament hi està més relacionada, fins al punt que podem ben dir: en origen, la Plana de Ventallols començava als peus de dita torre.

Sembla, doncs, no ser cap temeritat, a la llum dels documents coneguts, i davant la realitat geogràfica que podem contemplar, afirmar sense cap por d'equivocar-nos que la Torre de Ventallols, la que Hug de Cervelló diu anomenar-se així, és la corresponent a l'emplaçament de l'actual temple parroquial de Sant Cugat Sessgarrigues i cases immediates de cal Fabulí i cal Monjo, habilitades aprofitant part de l'antiga torre i que segons document del 1744 confrontaven per cerç «amb el Cementiri o amb el murum' del lloc», que per la seva situació entenem que era les restes de l'antiga torre ja quasi desapareguda.

NOTES

- (1) A. PLADEVALL, *El Monestir de Sant Sebastià dels Gorgs*, p. 40.
- (2) J. VIRELLA, «El castell de Ferran» en *Circular de l'Agrupació Excursionista l'Atalaia*, octubre 1968 i en *Els castells catalans III* p. 671; A. VIRELLA BLODA, *Gran Geografia Comarcal de Catalunya V*, p. 82
- (3) J. RIUS SERRA, *Cartulario de Sant Cugat del Vallès II*, doc. 1320.
- (4) Masseliga o Malseliga, les dues formes en el segle XII: veure F. UDINA MARTORELL, *El Llibre Blanc de Santes Creus* doc. n.º 40 i 187.
- (5) En altre temps «el columbari d'en Punyera»: E. PORT I COGUL, *El Senyoriu de Santes Creus*, p. 179.
- (6) Anxiu Parroquial de St. Cugat Sessgarrigues: «Rodalia i Capbreus...»
- (7) Sembla citada en doc. de 1232: E. FORT I COGUL, *Relacions de St. Bernat Calbó, com a abat de Santes Creus, amb Vilafranca del Penedès i la seva comarca*, doc. n.º 28.
- (8) J. MAS, *Rubrica dels Libri Antiquitatum de la Seu de Barcelona*, vol. IX de Notes Històriques, doc. n.º 624.
- (9) En les proximitats de Torre Dela, hom ha identificat aquest camí com «semitario pergit ubique», és a dir: corriol que va a tot arreu. F. UDINA MARTORELL, *El Archivo Condal de Barcelona en los siglos IX-X*, doc. n.º 185.
- (10) R. DE MIGUEL, *Nuevo diccionario Latino - Español etimológico*.

- (11) J. RIUS SERRA, obra citada doc. n.º 685.
- (12) Arxiu Parr. de St. Cugat llibre citat.
- (13) F. UDINA MARTORELL, *El Llibre Blanc...*, doc. n.º 1.
- (14) B. PEDEMONTE I FALGUERA, *Notes per a la Història de la Baronia de Castellvell de Rosanes*, p. 87.
- (15) J. MAS, op. cit. doc. n.º 63.
- (16) J. RIUS SERRA, op. cit. doc. n.º 331 i 955.
- (17) Veure el nostre estudi «Els Ervigis d'Olèrdola» en *Miscel·lània Penedesenca*, 1981, p. 99 sg.
- (18) J. MAS, op. cit. vol. XI, doc. 1779 i 1924.
- (19) E. FORT I COGUL, *Relacions...*, doc. n.º 28.
- (20) Arxiu de la Catedral de Barcelona *Libri Antiquitatum* IV, d. 375. citat per A. PLADEVALL, op. cit. doc. n.º 1, p. 91.
- (21) «...simul cum ipsa turre et ipsas casas...».
- (22) «mando tibi Guitardus vel ad altos meos manumisores, ut non dones ipso castel usque tibi donet Mir filio meo ipsa carta de Ventallols...».
- (23) J. RIUS SERRA, op. cit. n.º 431, 432, 441.
- (24) *Ibid.* n.º 437.
- (25) *Ibid.* n.º 439.
- (26) *Ibid.* n.º 451.
- (27) J. MAS, op. cit. IX, n.º 322.
- (28) J. RIUS SERRA, op. cit. n.º 466.
- (29) J. MAS, op. cit. n.º 515.
- (30) J. RIUS SERRA, op. cit. n.º 974.
- (31) *Ibid.* n.º 866.
- (32) *Ibid.* n.º 456.
- (33) *Ibid.* n.º 940.
- (34) J. MAS, ob. cit. n.º 455.
- (35) *Ibid.* n.º 322.
- (36) *Ibid.* n.º 112. J. RIUS, op. cit. n.º 381 i 488. Sobre el possible parentiu d'Udalard, veure l'estudi «La torre dels Delà».
- (37) J. RIUS SERRA, op. cit. II, p. XVII i doc. n.º 469.
- (38) *Ibid.* n.º 363. Vegi's l'estudi «Galí a la llum dels documents».
- (39) J. MAS, op. cit. n.º 493.
- (40) Arx. Cat. de Barcelona, op. cit. IV, doc. 379.
- (41) «...ut definisset omnes voces quas requireret potuisset in honore predicti Mironis...».
- (42) «...revertisset predicta turre et predicto alaudio de Ventaiols...».
- (43) J. MAS, op. cit. n.º 600 i 624.
- (44) J. RIUS SERRA, op. cit. n.º 890.

- (45) «...tenencias quas habebat de comite...».
- (46) Vegis V. CARBONELL VIRELLA, *Origen i història del llinatge Vilafranca*, si bé a l'autor, que comença en Berenguer Bonfill, li falten els noms corresponents als segles X i XI, i vol lligar-ho amb un Bonfill de Magrinyà que no hi té res a veure, segons fou explicat ja en l'estudi sobre Torre Dela i en un altre titulat «Bonfill senyor del castell de Gelida» en el programa de Festa Major de 1985.
- (47) *Gran Enciclopedia Catalana*: Amat Eldric.
- (48) J. RIUS SERRA, op. cit. n.º 331.
- (49) *Ibid.* n.º 9.
- (50) F. UDINA MARTORELL, *El Llibre Blanc...* doc. n.º 7.
- (51) «...turrem meam que dicitur Ventaliolus cum ipso alode quod pertinet ad istam turrem...».
- (52) «...quidquid dici vel nominare potest, quod habeo infra terminos castris Olerdula...».
- (53) F. UDINA MARTORELL, *El Llibre Blanc...*, n.º 1.
- (54) A. PLADEVALL, op. cit. p. 40.
- (55) J. RIUS SERRA, op. cit. n.º 331.
- (56) J. MAS, op. cit. n.º 300.
- (57) F. UDINA MARTORELL, op. cit. n.º 40.
- (58) Arx. Parr. St. Cugat Sessgarrigues «Capbreus 1493».
- (59) J. RIUS SERRA, op. cit. n.º 685.
- (60) *Ibid.* n.º 635 i 636.
- (61) «...seu cum ipsas meas domos quas ad ecclesiam s. Cucufatis de Garrigas...».
- (62) «...in termino de Olerdula vel in Penitense, in loco vocitato s. Cucufatis de Garrigas, sive Ventaiols, necne ad ipsas Comparatas...».
- (63) D'aquest camí, en les proximitats de l'església de Sant Cugat Sessgarrigues, a l'hora de fer la pavimentació dels carrers, se'n recuperaren uns fragments de l'antiga calçada, amb els quals hom n'ha muntat un monument commemoratiu. Quant a l'antiga capella situada a ponent del camí, es conserva, en els baixos de la casa rectoral, la que en pot ser la portalada, d'una gran simplicitat i perfecció.
- (64) J. RIUS SERRA, op. cit. n.º 731.
- (65) J. MAS, op. cit. XI, n.º 1.514 i 1.425.
- (66) PUIG i PUIG, *Episcopologio barcinonense* I, p. 379, Ap. LIV.
- (67) F. MIQUEL ROSELL, *liber Feodorum Maior*, n.º 317.
- (68) J. RIUS SERRA, op. cit. n.º 933.
- (69) F. UDINA MARTORELL, *El Llibre Blanc*, n.º 94.
- (70) Veure nota 65.
- (71) «...ipsa turredela...».
- (72) «...Concedo insuper prenominato Gerallo, Ventaiols q. nominatur Ferran, cum omnibus terris et vineis cultis et heremis qs. ibi habeo et cum omnibus eius terminis sive directis, exceptus ipsum mansum prenominatam, qui fuit Guadamir Morató, et facio h. in tali modo et ordine ut Dalmidana teneat et possideat illud

totum ad integrum dum vixerit in hoc seculo, cum prenominate manso de Guadamir Morato, et ut post suum obitum revertatur Ventaiols que nominatur Ferran cum omnibus directis suis prenominate et pertinenciis, ad prenominate Gerallum solide et delibere ad integrum, et predictum mansum Guadamir cum omnibus directis et pertinenciis ad canonicam scte. Crucis sedque Eulalia prenominate...».

- (73) «...turrem meam que dicitur Ventaliolus...», veure nota 50.
- (74) J. MAS, op. cit. IX. 477 i 483.
- (75) J. RIUS SERRA, op. cit. n.º 633 i 636.
- (76) J. MAS, op. cit. XI, n.º 1.779 i 1.924.
- (77) Una qüestió marginal ens planteja l'interès d'Humbert i Dalmidana per dit mas de Guadamir; si aquest realment coincideix amb la Masia del Pont, com en altre lloc ja insinuàrem, podia haver estat en poder de Dac de Corbera. Dalmidana, segons els documents citats, és filla de Chixol, i sabem que una Chixol filla de Guillem de Mediona és la beneficiària de les propietats que els de Corbera tenen al Penedès (A. PLADEVALL, *L'església romànica de sant Ponç de Corbera*, p. 18). ¿Tindran res a veure? A més Humbert, en el seu testament, fa una deïxa a l'església de sant Ponç de Cervelló (la que hom en diu de Corbera), de totes les terres que hi ha comprat, cosa que ens aclareix algun interrogant respecte a la dita església.
- (78) F. UDINA MARTORELL, *El Llibre Blanc*, n.º 40.
- (79) Fill de l'Oliva de Puigceró, avui Puigcigró; veure J. MAS, op. cit. XI, n.º 1.564, en document també firmat per Pons Grau el del Mas del Pons.
- (80) «...est hec omnia...infra termine kastro Olerdule sive ad Snctum Cucufatem de Garricis...».
- (81) «...in alodio Ventaiols...».
- (82) J. RIUS SERRA, op. cit. n.º 974.
- (83) Ibid. n.º 866.
- (84) ¿Un Claramunt?
- (85) J. RIUS SERRA, op. cit. n.º 694.
- (86) Ibid. n.º 731.
- (87) No en la Torrota, sinó en les cases properes, avui dites can Benac i Cases Roges velles.
- (88) A. VIRELLA BLODA, en *Gran Geografia Comarcal de Catalunya V*, p. 83.
- (89) J. RIUS SERRA, op. cit. n.º 1.328 i 1.332.
- (90) E. FORT I COGUL, *El Senyoriu...* pp. 175 a 180.
- (91) Veure nota 88.
- (92) Arxiu Parroquial de St. Cugat Sesgarrigues: «plet dels canonges».
- (93) Arxiu Notarial de Vilafranca del Penedès.
- (94) E. FORT I COGUL, op. cit. p. 178.